

УДК 347.9

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА НА ПРОЦЕСУАЛЬНУ БЕЗПЕКУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Мельник Я.Я., к. ю. н.,
докторант

Інститут законодавства Верховної Ради України

Стаття присвячена з'ясуванню підстав виникнення права на процесуальну безпеку в цивільному судочинстві. Виокремлюється ряд об'єктивних та суб'єктивних загрозливих умов, що можуть зумовлювати процесуальні ускладнення розгляду цивільної справи та спричинити небезпеку порушення прав, свобод та інтересів учасників цивільних правовідносин. Доводиться їх зв'язок з юридичними фактами та правовими презумпціями (припущеннями), що закріплені в матеріальній та процесуальній нормі права.

Ключові слова: безпека, процесуальна безпека, юридичні факти, правові презумпції, цивільне судочинство, цивільні процесуальні правовідносини.

Статья посвящена выяснению оснований возникновения права на процессуальную безопасность в гражданском судопроизводстве. Выделяется ряд объективных и субъективных условий, которые могут повлечь за собой осложнения рассмотрения гражданского дела или вызвать опасность нарушения прав, свобод и интересов участников гражданских правоотношений. Доказывается их связь с юридическими фактами и правовыми презумпциями (допущениями), которые закреплены в материальной и процессуальной норме права.

Ключевые слова: безопасность, процессуальная безопасность, юридические факты, правовые презумпции, гражданское судопроизводство, гражданские процессуальные правоотношения.

Melnyk Ya. Ya. GROUNDS OF THE RIGHT TO PROCEDURAL SECURITY IN CIVIL PROCEEDINGS

The article is devoted to clarification of grounds of the right to procedural safety in civil proceedings. A number of objective and subjective conditions, that indicate the threats and dangers, that may lead to complications in consideration of civil case and cause threats to the violation of the rights, freedoms and interests of civil relations members, are distinguished. Its connectivity with legal facts and legal presumption (assumptions) that are enshrined in substantive and procedural law is proved.

Key words: security, procedural security, legal facts, legal presumptions, civil litigation, civil procedural legal relations.

Постановка проблеми. Інститут цивільних процесуальних правовідносин займає важливе місце в системі цивільного процесу, проте неординарність підстав їх виникнення ускладнює проблему його правового регулювання. Втім, саме з моменту їх виникнення в учасників цивільного процесу з'являється можливість реалізувати суб'єктивне цивільне процесуальне право чи обов'язок, власне, з'являється можливість діяти у певний спосіб, а у суду, зонайменше, з'являються повноваження на реалізацію процесуального керівництва ходом розгляду цивільної справи.

Проте унікальність підстав виникнення правовідносин зумовлюється не тільки визначальним моментом у можливості їх реалізації, але й процесуальною необхідністю забезпечення охорони судом тих прав і свобод, без яких сутність судового захисту здатна звестися нанівець. Це пояснюється тим, що право на безпеку не тільки повинно бути гарантоване державою (ст. 3 Конституції), але й належним чином забезпечене судом у цьому випадку. Як виявляється, такого стану можливо досягнути при ідентифікації небезпечних умов виявлення реальних загроз та ускладнень при здійсненні цивільного судочинства.

Сутність розробленості проблеми. В юридичній науці дослідження підстав виникнення правовідносин традиційно пов'язувалися з юридичними фактами. В більш складних юридичних конструкціях дослідники віднаходять необхідність поєднувати проблематику їх виникнення зі способами, засобами та умовами під час здійснення їх правового регулювання. Втім, доктринальна розробка, що вироблена на сьогодні в сегменті, який ми аналізуємо, безумовно, заклала відповідний

фундамент певного правового інструментарію щодо виявлення як суто підстав виникнення правовідносин, так і його елементів. Зокрема, серед досліджень з цієї проблематики можливо відзначити праці таких теоретиків права, як Ю.К. Толстий [32], Р.О. Халфіна [35], цивілістів, як І.Е. Берестова [1], А.Б. Гриняк [6], О.В. Воронова [5], А.А. Провальський [22], О.С. Харченко [36]; спеціалістів, вивчаючих сімейне право, як М.Б. Мельник [17, с. 44–48; 18, с. 204–208], науковців, працюючих у сфері цивільної процесуальності, як С.О. Короєд [9], А.Л. Паскар [23], М.П. Курило [10], Т.М. Кучер [12], Г.П. Тимченко [33], В.В. Ярков [40], М.М. Ясинок [41, с. 249–254; 42, с. 172–174]. Деякі дослідження були проведені й нами [19]. А в конституційно-правовому аспекті щодо підстав виникнення права на безпеку слід звернути увагу на праці О.Б. Боднара [3, с. 89], в адміністративному – В.О. Олійника [21], В.С. Цимбалюк та А.В. Бабінської [38, с. 22–30], Г.М. Линника [15] та інших [20]. Втім, вказані дослідження не фокусуються на «підставах виникнення» саме «права на процесуальну безпеку» в цивільному судочинстві, як і не визначають загрозливих та небезпечних умов в контексті захисту прав судом. Це й зумовлює необхідність проведення відповідного дослідження.

Метою статті є з'ясування підстав виникнення права на процесуальну безпеку через виявлення ряду загрозливих та небезпечних умов, що можуть мати місце під час розгляду і вирішення цивільної справи судом та, відповідно, тягнути за собою його ускладнення. З'ясування таких обставин надасть можливість ефективніше здійснювати цивільне судочинство та окреслити правову природу права на безпеку в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання підстав виникнення права на безпеку в цивільному судочинстві, насамперед, певною мірою слід погодитися з думкою О.Б. Бондара щодо тези в тому, що «право людини на безпеку є суб'єктивним правом. Воно витікає з діючого в державі об'єктивного права, якому повністю відповідає і без якого не може ні виникнути, ні існувати» [3, с. 89]. Проте, не відкидаючи наявності об'єктивного та суб'єктивного аспектів права на безпеку, на нашу думку, варто детальніше розмежовувати їх критерії. Адже об'єктивне його вираження тільки гарантується державою в силу закріплення відповідних механізмів, конструкцій, норм та інститутів в законодавстві – тут воно є безвідносним, гарантованим. Але суб'єктивний момент такого права з'являється лише при виникненні (дії) правовідносин, в результаті чого й визначається конкретна особа-носії. А для цивільного судочинства це є особливо важливим, оскільки лише суд як головний учасник цивільних процесуальних правовідносин є тим «мірилом», який і повинен за своїми повноваженнями оцінити ступінь небезпеки чи загрози, керуючись при цьому законом. Без судочинства (як форми захисту, процесуального майданчику) не виникнуть цивільні процесуальні правовідносини, як і на підставі процесуально-правової ситуації не утворюватимуться загрози чи процесуальні ускладнення. Отже, без процесу здійснення судочинства не виникатиме і право на безпеку. Принципово інша річ – з'ясування підстав виникнення такого права.

Отож, фокусуючи увагу на категорії «підстави», слід одночасно звернути увагу на те, що вони доволі близькі за лінгвістичним значенням із термінологією «умови». В юриспруденції ці поняття доволі часто не розрізняють та змішують, вживаючи їх як тотожні. Як відмічається деякими дослідниками, кожен з них має свій зміст та юридичне значення [24, с. 13]. Цю тенденцію можливо пояснити позицією Р.О. Халфіної. Зокрема, вчений вважає, що поняття за своєю суттю є необхідним елементом науки, а відтак, суттєве значення завжди має взаємозв'язок певних понять [35, с. 6]. А тому взаємозв'язок підстав та умов виникнення права, правовідносин, тощо є генетично очевидним в силу єдиної системи їх правової природи.

Наприклад, з'ясовуючи лінгвістичну сутність «підстав» та «умов», варто вказати на те, що перша стосується розуміння певної нижньої, опорної частини якого-небудь предмета, споруди, основи, або ж того головного, на чому базується, ґрунтується, що-небудь [25]. Тобто фактично того, на чому базується певна небезпека в контексті права на безпеку. А «умова» розуміється як обставина, від якої що-небудь залежить, а також як певна благосприятлива обставина, умова для життя [34] тощо.

Звідси можливо попередньо вказати на те, що підстава базується на певних обставинах, які можливі за наявності тих умов, що мають значення для самої підстави, тобто небезпеки. Водночас сутність словосполучення «благосприятливі умови» (як зміст суті «умови») може зводитись і до абсолютної протилежності «благосприятливості» в силу їх домінування над позитивними чинниками. Власне, зводиться до «несприятливих умов». Це й дає підстави вказувати на те, що такі несприятливі умови будуть вказувати на підставу виникнення права на без-

пеку в цивільному процесі. Адже це пояснюється причинним зв'язком між відповідними негативними умовами та наслідками для здійснення цивільного судочинства по конкретній справі, що зумовлюватиме потребу їх усунення (відповідного реагування у процесуальний спосіб).

О.Б. Боднар серед підстав виокремлення права людини на безпеку виділяє спершу комплекс об'єктивних передумов, які дослідник пов'язує із нагальною потребою соціальних груп, держави тощо: зі збереженням життєво важливих об'єктів, чи цінностей; зростаючою вразливістю людей і життєво важливих інтересів в ситуації відсутності такої системи; із наявністю широкого кола надзвичайних небезпек, яким повинен протистояти той чи інший вид безпеки, її політико-правове закріплення; із наявністю відповідної концепції і стратегії [3, с. 89]. Втім, на наше переконання, не слід вдаватись до надмірної деталізації лінгвістичних тонкощів суті «умов» та «передумов», виходячи з того, що останні у своїй сукупності неодмінно призводитимуть до появи «умови» як категорії. Адже в юридичній площині такі обставини властиві юридичним фактам чи їх сукупностям.

Зокрема, в цивілістиці небезпечні умови традиційно співвідносяться із наявністю джерел підвищеної небезпеки, під якими розуміють об'єкти матеріального світу, які володіють шкідливими властивостями та створюють підвищену ймовірність завдання шкоди внаслідок неможливості повного контролю з боку людини у процесі їх використання [14, с. 84], тобто поєднують із обставинами, які спричиняють реальну загрозу життю, здоров'ю, майну фізичних чи майну юридичних осіб [37-а, с. 412–415], власне, складають певний ризик.

Поняття «ризик», як і суміжні його категорії, наприклад, «ідентифікація об'єктів», «прийнятний ризик», «управління ризиком», визначено Законом України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. № 2245-III (далі – Закон від 18 січня 2001 р. № 2245-III). Зокрема, під ризиком розуміється «ступінь ймовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин на території об'єкта підвищеної небезпеки і/або за його межами» [26]. Втім, ризик як умова, що вказує на загрозу, на нашу думку, може мати місце не тільки в зв'язку з подією, але й безпосередньо проявляється в діяльності та/або бездіяльності певних осіб. Тобто завдяки активній чи пасивній формі поведінки певного суб'єкта, його відношення до певного становища чи речей, а відтак, і можливості не тільки витікати з об'єктивних причин (природного стану речей), а й безпосередньо відобразити (охоплювати) поведінковий суб'єктивний аспект конкретного суб'єкта права. Адже на це безпосередньо вказує зміст ст. 293, 1163–1165 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), в яких йдеться про охоронювані об'єкти цивільних прав (право на безпечне життя, здоров'я, право на усунення загрози життю і здоров'ю, майно фізичної особи, майно юридичної особи тощо). Охорона ж законом таких прав, як видається відзначити, продовжується в силу дії того чи іншого права і під час здійснення цивільного судочинства. Це пов'язано з тим, що правовідносини з охорони суб'єктивних прав не припиняються, а продовжуються, як і не припиняється право на безпеку завдяки можливості виникнення загроз під час розгляду справи судом.

Для підтвердження цієї позиції слід звернути увагу на роз'яснення, що дістали відповідне місце у судовій практиці. Зокрема, п. 4 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 4 акцентує увагу саме на діях, діяльності особи як джерела підвищеної небезпеки, що стали підставою для заподіяння шкоди [29]. Отже, суд у такий спосіб апелює до певної суб'єктивної умови, що вказує на ряд небезпечних умов – *дії та поведінка* особи, чи певна її діяльність. З поведінковою концепцією виникнення небезпечних умов у праві пов'язує й О.Б. Боднар, вказуючи на те, що право на безпеку передбачає собою захист від протиправних посягань з боку інших [3, с. 90].

В процесуальному праві, на нашу думку, наявність умов, які виражаються в діяльності чи діях учасників цивільного процесу, слід пов'язувати з реальною їх здатністю призвести до процесуально-негативних наслідків розгляду цивільної справи. На наш погляд, такі умови можуть проявлятися у можливості: «втрати заінтересованою особою права на вибір місця розгляду справи при альтернативній підсудності в зв'язку з відкриттям провадження у справі» [4, с. 223]; ухилення від певних процесуальних дій (участь у проведенні експертизи) в цілях особистої безпеки [2, с. 162], неподання експертам необхідних документів, матеріалів [2, с. 160] тощо. Як наслідок, це призведе до ускладнення цивільного судочинства; утворюватиметься неможливість реалізувати своє процесуальне право на дачу пояснення по суті справи стороною у справі чи зникне можливість приймати участь у змагальному процесі через видалення судом сторін за порушення порядку в судовому засіданні із зали судового засідання тощо. У зв'язку з цим проявляються такі негативні умови, як втрата процесуального часу, затягування справи тощо. Тобто в силу процесуальних ускладнень нівелюється мета цивільного судочинства, деформується цивільна процесуальна форма як форма з порядку розгляду справи. Адаже судовий розгляд за таких умов вже обтяжений іншими «завданнями» – «сепаратними», що вплітають у нормальний хід розгляду цивільної справи дихотомію (неординарність та непослідовність її розгляду), власне, утворюють ніби «тупцювання на місці».

Важливо відзначити, що наявність умов та підстав, які вказують на *виникнення права на процесуальну безпеку*, тісно пов'язуються не тільки з відповідною *нормою* матеріального та процесуального права (їх взаємозв'язком, а в їх сукупності – процесуальних інститутів) чи *правосуб'єктністю* учасників цивільних процесуальних правовідносин, але й третім елементом підстав виникнення правовідносин – *юридичним фактом* (або їх сукупностями). Без юридичних фактів цивільні процесуальні правовідносини не виникають, як і не виникає будь-яке право. Тому інститут юридичних фактів є визначальним щодо моменту виникнення підстав права на цивільну процесуальну безпеку. Саме він вказуватиме (фіксуватиме) момент небезпечних умов по відношенню до конкретного суб'єктивного права, що стало предметом розгляду в суді, а також діяльності останнього.

Звісно, юридичні факти визначаються по-різному в юриспруденції, але всі вони в кінцевому результаті зводяться до права і правовідносин, змінюються лише деталі, а також термінологія [16, с. 655].

Р.Б. Шишка досить концептуально виділяє особливості юридичних фактів в рамках підстав виникнення цивільних правовідносин. Зокрема, науковець визначає, що цивільні суб'єктивні права та юридичні обов'язки насамперед набуваються: внаслідок народження людини чи створення юридичної особи; власними діями (правочинами) суб'єкта цивільного права; діями інших осіб, які діють в інтересах іншого учасника правовідносин чи спричиняють для нього певні наслідки; спільними діями одночасно двох осіб; завданням матеріального збитку чи моральної шкоди; необхідними у цій ситуації діями (діяльністю) задля охорони об'єкта, що має більшу цінність [37, с. 95–96] тощо. Очевидно, що такі обставини, можуть вказувати на наявність певних умов, що будуть мати безпосереднє значення для регулювання цивільних процесуальних правовідносин. Адаже, як відмічає С.О. Погрібний, юридичний факт – це саме той елемент у механізмі правового регулювання, з якого починається перетворення сфери належного у сферу суцього – в реальну поведінку адресатів цієї норми і, як наслідок, у стан урегульованості цивільних суспільних відносин загалом [31, с. 126], де їх регульованість при формі судового захисту пояснюється, на нашу думку, вже впливом відповідних процесуальних регуляторів в рамках суті та предмету виниклого судового спору.

Будучи передбаченими гіпотезою процесуальної норми, цивільні процесуальні юридичні факти також визначаються певними життєвими обставинами, однак з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну, чи припинення, як правило, цивільних процесуальних правовідносин [30, с. 48], а їх сполучення може відзначитися складністю завдяки фактам-складам як самостійним підставам виникнення таких правовідносин [30, с. 50]. Окрім цього, на нашу думку, доцільно віддавати належне відповідній ролі правових презумпцій та їх впливу на підстави виникнення суб'єктивного цивільного процесуального права (правовідношення), в тому числі права на процесуальну безпеку. Оскільки підстава виникнення цього права насамперед пов'язується з «припущенням» певної небезпеки чи наявності певної загрози, а сама обставина «припущення» – зі змістом презумпції, відтак, діалектична єдність уособлює певною мірою вказані категорії.

На думку Ю.В. Білоусова та В.П. Фенича, правова презумпція є припущенням існування одного юридичного факту (факту презумпції) без доведення при доведенні інших юридичних фактів (фактів підстав дії презумпції), що перебувають в об'єктивному взаємозв'язку з фактом, що припускається [2, с. 45]. Зокрема, ці вчені показово виділяють ті доказові презумпції, що пов'язані з матеріальними фактами-підставами дії [2, с. 142–143]. Серед таких презумпцій, на нашу думку, можливо виокремити такі, які зумовлюються *негативним змістом* в контексті вирішення умов виникнення права на безпеку, власне, припущення негативних умов. А саме: презумпція недостовірності негативної інформації, що поширена про особу (ч. 3 ст. 277 ЦК України); презумпція вини (ст. ст. 614, 1166 ЦК України); презумпція відсутності спеціальних знань у споживача про властивості та характеристики продукції, яку він придбає (ч. 9 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів»); презумпція відповідальності без вини (ст. 1178

ЦК України), що видається доволі показовою саме для ідентифікації підстав виникнення права на процесуальну безпеку. Звісно, доказові презумпції, що характеризуються позитивним змістом також мають відповідне процесуальне значення, оскільки вказують вже не на зміст небезпеки, а на благо, що охороняється, заради якого охоронні норми пояснюють свою спрямованість такої охорони. Зрештою це і є іншою стороною моделі феномену процесуальної безпеки.

Також слід відзначити і те, що метод правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин характеризують не всі юридичні факти, а лише ті, які становлять юридичну основу регулювання [11, с. 92]. Тому юридично-процесуальну основу правового регулювання серед підстав виникнення права на процесуальну безпеку слід поєднувати з тими фактами (їх сукупностями), що вказують на потенційну (ймовірну) небезпеку на підставі доказових презумпцій, які вказані у законі. Це пояснюється як *властивостями об'єкта права*, яке охороняється, так і *специфікою процедури захисту* (як об'єктом цивільних процесуальних правовідносин). Адже основу правого регулювання правовідносин у цивільному судочинстві становлять не тільки ті обставини, на які націлений об'єкт правовідносин в широкому розумінні – вирішення цивільної справи (спору), але й ті елементи процесуального порядку розгляду справи, які складають сам процес, його послідовність, стадійність, власне, все те, що охоплюється контролем суду. *Наприклад, а) під час розгляду справи про стягнення аліментів факт народження іншої дитини у сторони спору (відповідача) зумовлює необхідність врахування судом цієї обставини (п. 3 ч. 1 ст. 183 Сімейного кодексу України (далі – СК України)), а відтак, врахування доказової презумпції потреби охорони прав із забезпечення й іншої дитини; б) невжиття заходів процесуального примусу з дотримання порядку в залі судового засідання примується *правовою презумпцією* щодо можливості виникнення обставин неможливості реалізації процесуальних прав та виконання обов'язків іншими учасниками процесу тощо.*

Відтак, наявність одних юридичних фактів дає можливість припустити виникнення певних негативних обставин під час цивільного судочинства чи внаслідок цього припустити можливість порушення охоронюваних інших матеріальних прав тощо.

Слід відзначити слушну дискусію В.В. Яркова, яка розгорнулася між вченим та деякими іншими дослідниками через те, що останні не вбачали достатньо обґрунтованої потреби виділяти специфічні дії деяких учасників цивільного процесу і ставлення цих дій в залежність для появи юридичних фактів як підстави для виникнення інших цивільних процесуальних правовідносин. Адже суперечлива позиція опонентів цієї дискусії, на думку В.В. Яркова, ґрунтувалася на тому, що такі дії наче не мають вирішального значення для розвитку додаткових правовідносин, як і для їх виникнення і здійснення, а відтак, не можуть розглядатися і як юридично значимі юридичні факти для цивільного процесуального правовідношення [8, с. 64; 39, с. 10; 13, с. 24; 7, с. 94–95; 40, с. 65]. На думку вченого, таке розуміння суті правовідносин не відображає весь спектр правових наслідків, які можуть породжувати («незримі» для суті спору – Я. М.) юридич-

ні факти (а це такі дії, як пояснення сторін по суті справи, надання та дослідження письмових доказів, забезпечення позову тощо). Відтак, В.В. Ярков робить висновок, що вся різноманітність та багатогранність палітри таких дій вказують на те, що вони виконують одночасно саме забезпечувальні функції цивільного процесуального відношення, забезпечуючи при цьому його постійну динаміку [40, с. 65–66]. Таким чином, усі процесуальні дії осіб, які беруть участь у справі, на думку вченого, а також і осіб, які не беруть участь у ній, але присутні в судовому засіданні, *завжди являються юридичними процесуальними фактами не тільки в силу їх правового характеру, але й в зв'язку з настанням відповідних правових наслідків для таких суб'єктів* (курсив власний – Я. М.) [40, с. 64–65], що особливо є важливим та заслугове на увагу в аспекті виникнення права на процесуальну безпеку. Адже це означає, що не тільки виниклі саме процесуальні правовідносини (ті, які стосуються безпосередньо суті предмету спору в контексті «суд – відповідач», «суд – позивач», «суд – особи, які присутні у залі судового засідання» тощо) є предметом процесуальної діяльності суду, але й і ряд тих супутніх правовідносин, якими охоплюється забезпечення порядку розгляду та вирішення справи.

За таких обставин, на нашу думку, ці правовідносини охоплюються предметом правового регулювання цивільного процесу, чим складають взаємозв'язок із підставами виникнення права на безпеку, оскільки дії як юридичні факти чи діяльність тих осіб, які не є учасниками цивільної справи, але перебувають у залі судового засідання, можуть утворювати небезпечні умови, що й ускладнюватимуть порядок розгляду і вирішення цивільної справи.

Отже, *наявність як юридичних фактів, так і правових презумпцій щодо загрозливих та небезпечних умов під час здійснення цивільного судочинства утворюють зв'язок із «підставами» виникнення права на процесуальну безпеку.*

Окрім цього, вважаємо, що необхідне згадати як про ті ризики, які мають *матеріально-правову* природу появи загроз при відправленні цивільного судочинства, так і ті, які мають *процесуально-правову* природу. Адже як одні, так й інші позначаються на меті цивільного судочинства та охоплюються предметом правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин.

Зокрема, ст. ст. 1163–1165, 1167 ЦК України визначено ті *цивільні права*, які вказують на можливість усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи. Сутність таких загрозливих умов щодо несприятливих наслідків має особливе значення для підстав і виникнення права на безпеку під час розгляду і вирішення цивільної справи. Адже процесуальна діяльність може зумовлюватися несприятливими наслідками для «життя, здоров'я, майна фізичної особи, або майна юридичної особи», чим і становити відповідні загрози. Тобто за наявності таких фактів чи презумпцій з'являтиметься право на безпеку, *наприклад*, невжиття заходів забезпечення доказів, їх схоронності, участь у судовому засіданні із особою, яка страждає, чи може страждати на заразну хворобу туберкульоз тощо. Адже неврахування таких обставин стану матеріального чи нематеріального блага може призвести до того, що певне рухоме майно, яке швидко псується, чи жива річ будуть позбавлені спеціаль-

них умов для збереження їх належного стану, забезпечення схоронності, або ж такі умови позначаться на здоров'ї учасників процесу.

Отже, підставою виникнення права на процесуальну безпеку в цьому випадку можуть виступати як дії щодо неефективного розпорядження судом своїми процесуальними повноваженнями; так і дії, що вказують на можливість втручання та впливу сторонніх осіб до таких речей, які стали предметом спору; а також, певна бездіяльність осіб. А тому такі умови й утворюють виникнення загрозових обставин як підстав для виникнення права на процесуальну безпеку, тобто зумовлюють небезпечні умови, що складають підставу виникнення права на безпеку. Водночас за цих обставин можливо виокремити як доказові презумпції з негативним та позитивним змістом, так і юридичні факти, що можуть мати процесуально-правову та матеріально-правову природу виникнення.

В сімейних правовідносинах також можливо виділити деякі небезпечні умови, що можуть бути підставою для виникнення права на процесуальну безпеку. Зокрема, п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України передбачено, що одночасно з позбавленням батьківських прав суд (на вимогу позивача або з власної ініціативи) може вирішити питання про стягнення аліментів на дитину [28]. Такі обставини вказують на те, що суд повинен забезпечити право дитини на утримання. А сам факт відсутності вимоги сторони у справі про стягнення аліментів є умовою для виникнення та реалізації права на процесуальну безпеку. В цьому випадку і припускається потреба забезпечення дитини грошовим утриманням. А вже відповідно до ч. 8 ст. 7 СК України «регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї», оскільки «дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав» (курсив власний – Я. М.) (ч. 7 ст. 7 СК України).

Щодо суто цивільних процесуальних підстав виникнення права на процесуальну безпеку варто вказати на те, що їх слід пов'язувати з порушенням чи ускладненням процесу розгляду і вирішення цивільної справи, недосягненням мети цивільного судочинства та відсутністю ефективності при його здійсненні. Наприклад, видалення із залу судового засідання сторін (або одного із таких) не тільки ускладнить розгляд справи, але й зумовить загрозові та небезпечні обставини, щодо неможливості розгляду справи, встановленні у ній істини, реалізації змагального процесу, чи здійснення інших процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Водночас потрібно звернути увагу на момент оцінки судом загрозових умов, тобто інструментів ідентифікації певних обставин як небезпечних. Зокрема, їх можливо виділити з огляду на роз'яснення Верховного Суду України [27], хоча у ньому пропонується знаходити за доцільне виявлення загрозових умов та ознак, що впливають на кваліфікацію необхідної оборони, її меж як інституту. Ми вважаємо, що ця позиція відображає подібну юридичну конструкцію для виявлення небезпечних умов як підстав виникнення права на процесуальну безпеку за аналогією.

Так, у роз'ясненні йдеться про те, що «суди повинні враховувати <...>. характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне спів-

відношення сил, зокрема місце і час <...>, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини», адже «стан необхідної оборони (власне, стан захисту, стан потреби охорони як потреби реалізації права на безпеку – Я. М.) <...> виникає не лише в момент вчинення <...> небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди (курсив власний – Я. М.)» [27]. Відтак, ці правові позиції як логічно узгоджуються у правовому регулюванні із сутністю конструкції цивільного права на усунення загроз, так і процесуально посідають відповідне місце за аналогією. А вже об'єктом захисту та охорони є те цивільне право (благо), яке не втрачається ні під час форми самозахисту цивільного права, ні під час форми судового захисту в силу його «абсолютності, невід'ємності та універсальності, як суб'єктивного права на безпеку» [3, с. 89–92]. А тому властивість права на безпеку є невід'ємною складовою будь-якого іншого матеріального чи процесуального суб'єктивного права, але при умові появи загроз порушення таких прав. Таким чином, право на процесуальну безпеку, уподібнюється ніби певному «архіважливому завданню», виступає як супутній та невід'ємний дорегулятор забезпечення в охороні, гарантування та захисту основного права. А вже «права на безпеку означає можливість користування соціальним благом. Володіти цим право – значить, перш за все, користуватись благом. В іншому випадку воно не має ніякого сенсу, бо право – не юридична абстракція, що має цінність сама по собі» [3, с. 91].

Висновки. Відтак, слід констатувати, що право на безпеку може виникати як за об'єктивних так і за суб'єктивних підстав. Це зумовлюється як властивістю чи станом об'єктів (речей), що входять у предмет спору, так і діяльністю учасників цивільного процесу, а також осіб, які не є учасниками процесу, проте на таких поширюється судовий контроль. Тому процесуального значення небезпечні обставини набувають лише за умови їх зв'язку з предметом цивільно-правового спору чи процедурою регулювання цивільних процесуальних правовідносин в конкретній цивільній справі. Юридично-процесуальна ідентифікація небезпечних умов як підстав виникнення права на безпеку можлива в зв'язку з констатацією відповідного юридичного факту (чи їх сукупностей). Роль же правової презумпції серед підстав виникнення права на безпеку зводиться до закріплення в матеріальному чи процесуальному законі обставин, що вказують на припущення небезпечних умов, що мають зв'язок із виниклими цивільними процесуальними правовідносинами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берестова І.Е. Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: загальнотеоретичні проблеми та правові наслідки : [монографія] / І.Е. Берестова. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005. – 168 с.
2. Білоусов Ю.В. Доказові презумпції у цивільному судочинстві : [монографія] / Ю.В. Білоусов, В.П. Феніч. – Х. : Харків юридичний, 2012. – 280 с.
3. Боднар О.Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення із суміжними правами / О.Б. Боднар // Форум права. – №1. – 2011. – С. 88–93. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_1_18.pdf.

4. Васильєв С.В. Цивільний процес : [навчальний посібник] / С.В. Васильєв. – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 480 с.
5. Воронова О.В. Підстави набуття права власності на житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Воронова. – К., 2005. – 18 с.
6. Гриняк А.Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.Б. Гриняк ; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К., 2007. – 22 с.
7. Гурвич М.А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия: Вопросы гражданского процессуального, гражданского и трудового права / М.А. Гурвич // Труды: Вопросы гражданского процессуального, гражданского и трудового права. Труды ВЮЗИ. – М., 1965. – С. 62–117.
8. Зейдер Н.Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н.Б. Зейдер. – Саратов: СГУ, 1965. – 72 с.
9. Короед С.О. Процессуальні передумови забезпечення ефективності цивільного судочинства / С.О. Короед // Юридичний вісник. – №1. – 2014. – С. 111–115.
10. Курило М.П. Історичні передумови становлення цивільного процесуального права в Україні та світі / М.П. Курило // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 556–566.
11. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
12. Кучер Т.М. Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.М. Кучер ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
13. Клейман А.Ф. Новейшее течение в советской науке гражданского процессуального права / А.Ф. Клейман. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – 72 с.
14. Лесько Ю.В. Поняття та ознаки джерел підвищеної небезпеки / Ю.В. Лесько // Університетські наукові записки. – 2015. – № 55. – С. 74–86.
15. Линник Г.М. Адміністративно-правове регулювання інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Г.М. Линник ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 20 с.
16. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : [учебник] / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 768 с.
17. Мельник М.Б. Прекращение права на алименты в связи с приобретением ребенком в собственность недвижимого имущества / М.Б. Мельник // *Leges et Vita*. – 2015. – № 9/3. – С. 44–48.
18. Мельник М.Б. Інститут припинення права на аліменти в зв'язку із набуттям дитиною права власності на нерухоме майно / М.Б. Мельник // *Часопис Київського університету права*. – 2015. – № 2. – С. 204–208.
19. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Я.Я. Мельник ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2013. – 290 с.
20. Теорія держави і права. Державний іспит / [Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський, Л.Г. Матвеева]. – Х. : Одісей, 2010. – 256 с.
21. Олійник О.В. Інформаційна безпека України: доктрина адміністративно-правового регулювання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Олійник ; Ін- законодавства Верховної Ради України. – К., 2013. – 34 с.
22. Провальский А.А. Механизм возникновения и реализации гражданско-правовых обязанностей : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.А. Провальский. – М., 2007. – 168 с.
23. Паскар А.Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.Л. Паскар ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 21 с.
24. Пендяга А.Л. Деліктні зобов'язання в цивільному праві : [навчальний посібник] / А.Л. Пендяга. – К. : Синопис, 2012. – 256 с.
25. Словник української мови. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/pidstava>.
26. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2245-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>.
27. Про судову практику у справах про необхідну оброну : Постанова від 26 квітня 2002 р. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02>.
28. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова від 30 березня 2007 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.
29. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.
30. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : [монографія] / [В.В. Комаров, В.І. Тертишников, В.В. Баранкова та ін.] ; за заг. ред. професора В.В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 928 с.
31. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : [монографія] / С.О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.
32. Толстой Ю.К. К теории правоотношения / Ю.К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленинградского Ун-та, 1959. – 88 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=607>.
33. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.П. Тимченко ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
34. Толковый словарь русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedu.ru/expdic/36852>.
35. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юр. лит., 1974. – 340 с.
36. Харченко О.С. Підстави припинення права власності : [монографія] / О.С. Харченко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – 174 с.
37. Цивільне право України : [підручник] / за ред. проф. Ю.Л. Бошицького та проф. Р.Б. Шишки. – К. : Видавництво Ліра, 2014. – 760 с.
38. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання : [підручник] / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : КНТ, 2006. – 498 с.
39. Цимбалюк В.С. Правове регулювання інформаційної безпеки в Україні: проблеми теорії та практики / В.С. Цимбалюк, А.В. Бабінська // *Адміністративне право і процес*. – № 2 (8). – 2014. – С. 22–30.
40. Чечот Д.М. Учасники гражданского процесса / Д.М. Чечот. – М. : Госюриздат, 1960. – 190 с.
41. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.
42. Ясинок М.М. Засоби доказування та їх особливості в окремому провадженні / М.М. Ясинок // Друга міжнародна науково – практична конференція «Проблеми процесуальної науки : історія та сучасність» (25–26 листопада 2010 р.). – К, 2010. – С. 249–254.
43. Ясинок М.М. Відновлення фактів, що мають юридичне значення / М.М. Ясинок // Підприємство, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 172–174.